

Лекція 1,2

ПРИРОДООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ: ТЕОРІЯ, ОРГАНІЗАЦІЯ, УПРАВЛІННЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ

1. Сутність природоохоронної діяльності та заходів
2. Організаційне забезпечення управління природоохоронною діяльністю
3. Організація та управління природоохоронною діяльністю

1. Сутність природоохоронної діяльності та заходів

Сучасне суспільство добре усвідомило надзвичайну важливість охорони навколишнього середовища, яка здійснюється на різних рівнях та із залученням численних механізмів. Регулювання впливу виробничо–господарської діяльності людей на довкілля неможливе без здійснення процесу управління природоохоронною, яке виділилось із загальної структури управління.

Довкілля (навколишнє середовище) – середовище, в якому функціонує організація, охоплюючи атмосферне повітря, водні об'єкти, земельні ділянки, природні ресурси, флору, фауну, людей, а також взаємозв'язки між ними (ДСТУ ISO 14001:2006)

Зазначений стандарт розглядає вплив на довкілля як будь–яку зміну у довкіллі, сприятливу чи несприятливу, яку цілком або частково спричинено екологічними аспектами організації. При цьому екологічний аспект організації – елемент діяльності організації або її продукції чи послуг, який має або може мати значний вплив на довкілля.

Охорона навколишнього середовища. Звичайно охорона навколишнього середовища (*environmental protection / control / conservation*) розглядається як сукупність видів охорони соціально– економічного і природного середовища, які включають всі їхні форми, що оточують людину. До них входить комплекс міжнародних, державних, регіональних і локальних (місцевих) адміністративно–господарських, технологічних, політичних, юридичних і суспільних заходів, спрямованих на забезпечення соціально–економічного,

культурно–історичного, фізичного, хімічного і біологічного комфорту, які необхідні для збереження здоров'я людини.

Синонімом терміну «охорона навколишнього середовища» є «охорона природи». На 1–й Європейській робочій конференції по природоохоронній

просвіті (Швейцарія, 1971 р.) при обговоренні питань термінології було визнано, що ці два поняття – синоніми. У широкому розумінні «охорона навколишнього середовища» і «охорона природи» передбачають працю людей та їх дії у сфері охорони довкілля, тому такий підхід є виправданим. Разом з тим в останній час ці терміни часто підміняються іншими: «екологічна діяльність», «природоохоронна діяльність».

Природоохоронна діяльність. У теперішній час існує багато визначень терміну «природоохоронна діяльність», які одночасно з розвитком суспільства змін у природному середовищі еволюціонують, змінюються і доповнюються. Н.Ф. Реймерс визначає, що природоохоронною є будь-яка діяльність, що направлена на збереження якості навколишнього середовища на рівні, який забезпечує сталість біосфери. Враховуючи це, природоохоронною є діяльність, що здійснюється як у великих масштабах, в межах держави та регіонів щодо збереження та відновлення територій незайманої природи, біорізноманіття, підвищення екологічної свідомості та екологічного виховання населення і ін., так і діяльність, яка проводиться локально, у промислових організаціях щодо зменшення утворення та емісії у довкілля забруднюючих речовин, а також раціонального використання енергетичних та матеріальних ресурсів. Така діяльність пов'язується з водо- і енергозбереженням, утворенням відходів населенням у побуті, збереженням природного середовища урбанізованих територій та багатьох інших проявів щодо позитивного відношення людини до природи.

загальному контексті природоохоронну діяльність можливо представити як дії державних і недержавних органів, юридичних і фізичних осіб, що направлені на гармонійне єднання навколишнього середовища, суспільства та стійкого розвитку, ефективне використання і відновлення природних ресурсів, попередження зміни клімату, збереження біорізноманіття та якісного середовища існування людини.

Природоохоронна діяльність (ПОД) у розширеному понятті включає:

міжнародну, державну, регіональну та місцеву адміністративно – господарську, технологічну, політичну, юридичну і суспільну діяльність, спрямовану на збереження, раціональне використання та відновлення природи інтересах сучасного та майбутнього поколінь;

систему заходів щодо підтримки взаємодії між діяльністю людини та навколишнім природним середовищем, що забезпечує збереження і відновлення природних ресурсів, яке попереджає прямий або опосередкований вплив результатів діяльності суспільства на природу та людину;

планування діяльності, тобто систему заходів, спрямованих на найбільш повне вилучення ресурсів та використання природних умов, мінімальне їх питоме споживання на одиницю продукції .

Природоохоронна діяльність може розглядатись у двох напрямках. Перший передбачає таку діяльність як безперервну поточну активність та роботу, яка направлена на збереження та поліпшення довкілля (п.1). Другий – це природоохоронні заходи (п. 2–3). При цьому під *природоохоронними заходами* розуміють науково – обґрунтовану планову діяльність органів держав, державних, кооперативних, громадських підприємств, установ, що проводиться з метою попередження і усунення шкідливих наслідків рекреаційної та господарської діяльності людини і відтворення природних ресурсів.

В економіці природокористування природоохоронні заходи виступають як види господарської діяльності, що мають безпосередньо вирішити певне природоохоронне завдання. У такому сенсі зазначені заходи направлені на вирішення тільки одного конкретного завдання по охороні навколишнього середовища. Даний підхід надає можливості конкретизувати витрати на проведення заходу та відповідно визначити результат від його реалізації.

Слід зазначити, що у загальному випадку результат природоохоронного заходу розглядається як ефект від запровадження цього заходу, який може виражатись матеріально, соціально та у грошовому еквіваленті.

Серед природоохоронних заходів особливе значення має запобігання забрудненню навколишнього середовища, ціллю якого є збереження елементів довкілля та здоров'я людини.

Запобігання забрудненню – це використання процесів, методів, засобів, матеріалів, продукції, послуг або енергії для уникнення, зменшення чи регулювання (окремо чи в поєднанні) утворювання, викидання чи скидання будь-якого виду забруднювальних речовин чи відходів, щоб зменшити несприятливі впливи на довкілля [ДСТУ ISO 14001:2006].

Запобігання забрудненню може стосуватися послаблення або усунення джерела забруднювання, зміни в процесі, продукції чи послугах, ефективного використання ресурсів, заміни матеріалів і виду енергії, їх повторного використання, відновлювання, рециклізації, утилізації та оброблення.

Природоохоронна діяльність держави – це сукупність усіх заходів держави, спрямованих на збереження, відновлення і поліпшення сприятливих природних умов, забезпечення раціонального природокористування та запобігання екологічній небезпеці.

Згідно з Постановою КМУ від 17 вересня 1996 р. N 1147 «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» (з урахуванням змін, внесених у період з 2001 по 2015 рр.) природоохоронна діяльність в Україні проводиться за такими напрямками:

- охорона і раціональне використання водних ресурсів;
- охорона атмосферного повітря;
- охорона і раціональне використання земель;
- охорона і раціональне використання мінеральних ресурсів;
- охорона і раціональне використання природних рослинних ресурсів;
- охорона і раціональне використання ресурсів тваринного світу;
- збереження природно–заповідного фонду;
- раціональне використання і зберігання відходів виробництва і побутових відходів;

- ядерна і радіаційна безпека;
- наука, інформація і освіта, підготовка кадрів, екологічна експертиза, організація праці, забезпечення участі у діяльності міжнародних організацій природоохоронного спрямування, впровадження економічного механізму забезпечення охорони навколишнього природного середовища.

Детальний перелік видів діяльності, що у відповідності із зазначеною постановою належать до природоохоронних заходів, приведений у додатку 1. Для здійснення природоохоронної діяльності необхідні економічні ресурси, які направляються на запобігання, зменшення, ліквідацію забруднення довкілля або будь-яку іншу діяльність щодо протидії деградації навколишнього середовища.

Український підхід щодо видів природоохоронної діяльності і витрат на таку діяльність узгоджується з європейським (додаток 2) та включає наступні напрямки :

- захист атмосферного повітря та клімату;
- очистка стічних вод;
- поводження з відходами;
- захист та відновлення ґрунтів, підземних та поверхневих вод;
- зниження шуму та вібрації (за винятком захисту на робочому місці);
- захист біорізноманіття та ландшафтів;
- захист від радіації (без зовнішньої безпеки);
- дослідження та розробки;
- інші заходи з охорони навколишнього середовища.

2. Організаційне забезпечення управління природоохоронною діяльністю

Термін «організація» має грецьке походження і означає побудову, поєднання, об'єднання чогось або когось у єдине ціле; приведення до строгої системи. Разом з тим слово «організація» перекладається як «інструмент» і передбачає цільове об'єднання ресурсів для досягнення певної мети.

Одне із найбільш признаних визначень терміну «організація», що використовується у всьому світі, сформульовано американським вченим Майклом Месконом.

Організація – це група людей, діяльність яких свідомо координується для досягнення загальної цілі або цілей (Мескон М.Х.)

Зазначене визначення стосується тільки формальних організацій. Неформальні організації представляють собою групи людей, які виникають спонтанно та вступають у взаємодію для досягнення певної цілі. Такі організації можуть існувати у більшій кількості формальних організацій.

Організаціями називаються підприємства (фірми, асоціації, корпорації, концерни та ін.), державні установи, орган державної влади та органи місцевого самоврядування, неприбуткові організації, політичні партії. Організації класифікуються за різними ознаками. Наприклад, за галузево–функціональним видом діяльності виділяються промислові, будівельні, сільськогосподарські, банківські та ін. організації; за формою власності майна – приватні, колективні, державні; за розміром і чисельністю працівників – малі, середні, великі.

Складні організації мають взаємопов'язані між собою цілі. У таких організаціях виділяються спільні ознаки. Перелік спільних ознак та їх короткі характеристики наведені у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Спільні характеристики складних організацій

Назва ознаки	Характеристика
Наявність відповідних цілям та очисне обладнання, інформаційні організації ресурсів	Технології, технологічне, допоміжне обладнання, інформаційні ресурси, ліцензії (наприклад, на здійснення діяльності по збору та утилізації відходів) та ін.
Залежність від зовнішнього середовища	Політичні, економічні, екологічні, науково-технічні чинники, органи державної влади та державного контролю, засоби масової інформації.
Наявність розподілу праці	Розподіл праці між співробітниками для досягнення цілей та ефективного виконання завдань
Необхідність управління	Необхідність координації робіт, системності, порядку при розподілі праці та ін.

Організація – це система, що має внутрішню структуру, яка складається із сукупності взаємодіючих та взаємопов'язаних елементів. Такі елементи під впливом управлінських рішень стають перемінними та взаємодіють із зовнішнім середовищем. Основними елементами внутрішньої системи є:

- цілі, завдання організації;
- організаційна структура;
- система технологій;
- персонал;
- організаційна культура;
- фінансово-економічна база.

Цілі організації. За визначенням М. Мескона, «організацію можливо розглядати як засіб досягнення цілей, які дозволяють людям виконувати колективно те, що вони не змогли б виконати індивідуально».

Цілі – це бажаний кінцевий результат або конкретний бажаний стан об'єкта.

Цілі розробляються у ході планування діяльності організації і можуть бути як різними, так і однаковими для певного роду організацій. Головною ціллю комерційних організацій є отримання прибутку; ціль бюджетних та некомерційних стосується вирішення соціальних та інших важливих питань суспільства. До останніх у тому числі відносяться вирішення проблем охорони довкілля та здоров'я людей, а також раціонального використання природних ресурсів. Згідно екологічного законодавства України промислові та інші організації, які чинять негативний вплив на його складові, повинні проводити природоохоронну діяльність. Тому серед економічних, технічних та інших цілей розробляються і цілі, що стосуються вирішення екологічних проблем.

Організаційна структура. В теорії організації в рамках системного підходу термін “організація” ототожнюється з терміном “структура”. При цьому організація базується на організованості – внутрішній упорядкованості і узгодженості взаємодії багатьох елементів “як одного цілого”. Організаційна структура є одним із основних елементів управління організацією. Для неї характерний розподіл цілей і завдань управління між підрозділами та службовцями організації.

Організаційна структура – це упорядкована сукупність елементів і рівнів управління та їх взаємовідносин один з одним. Така структура являє собою форму сукупність управлінських ланок, що мають бути розміщені в суворій підлеглих їй забезпечувати взаємозв'язки між керівною та керованою системою.

організаційній структурі організації виділяються такі елементи: *ланки* (відділи, служби, лабораторії, окремі виконавці), *рівні* (ступені) управління і зв'язки між елементами структури.

Елементи організаційної структури, знаходячись у взаємозв'язку і співвідпорядкованості, мають різні функції, задачі і пов'язані з ними права та відповідальність, які забезпечують виконання досягнення визначених для них цілей. Для виконання сумісної роботи між ними проводяться координаційні дії. У рамках структури циркулюють потоки інформації та виробляються управлінські рішення, тобто протікає управлінський процес.

Розробка структури організації проводиться з урахуванням специфіки і масштабів діяльності, технологічних особливостей та інших факторів, серед яких відповідну роль відіграють і екологічні завдання. Основою розробки виступає розподіл праці між елементами структури. Останній передбачає спеціалізований розподіл праці, тобто закріплення робіт за фахівцями. Майже всіх організаціях має місце розподіл праці по спеціалізованим лініям, а у великих організаціях відповідних фахівців виділяють у окремі групи. Розподіл праці відноситься до управлінських рішень.

У промислових організаціях обов'язково виділяється *виробнича структура*. Виробнича структура формується на основі цілей та завдань, які ставляться перед взаємопов'язаними виробничими підрозділами та стосуються випуску продукції чи надання послуг. З екологічної точки зору важливими для виробничих структур є стратегії, цілі та задачі, що стосуються запровадження сучасних технологій, енергоефективного та енергозберігаючого обладнання, утилізації відходів виробництва.

Для відображення організаційної структури управління використовують графічні схеми. Вищий ступінь управління в організації належить вищому (генеральному) керівникові.

Відношення між елементами структури управління підтримуються зв'язками, що називають вертикальними та горизонтальними. Вертикальні – це зв'язки підпорядкування, які виникають при наявності декількох рівнів

управління. Горизонтальні зв'язки є однорівневими і носять характер узгодження.

Існують дві групи (типи) організаційних структур: *механістичні (ієрархічні)* та *органічні (адаптивні)*. Механістичні структури (бюрократичні, класичні, традиційні) відзначаються ієрархічністю, централізованим прийняттям рішень, формалізацією правил та процедур. До них відносяться лінійна, функціональна, лінійно–функціональна та дивізійна структури управління.

Органічні структури характеризуються децентралізацією прийняття рішень, слабким використанням формальних правил і процедур, неформальними стосунками. Вони включають матричні, проектні, множинні організації.

Лінійна організаційна структура є однією із найбільш простих і базується на ієрархічному підпорядкуванні нижчої ланки вищій. Вона передбачає управлінський процес, у якому задіяні тільки лінійні керівники, тобто – особи, що повністю відповідають за діяльність організації або її підрозділів. Їм підпорядковуються усі працівники і вони зосереджують всі функції управління. Кількість ступенів обмежується двома–трьома. При цьому процес управління здійснюється в умовах, коли кожен підлеглий підпорядковується тільки одному керівнику (рис. 1.1).

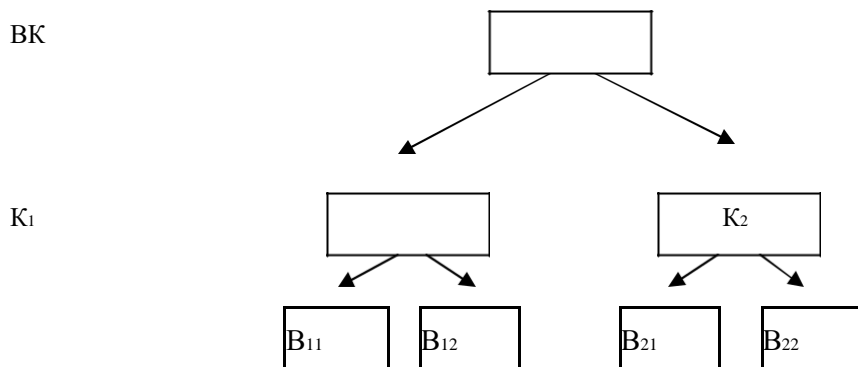

Рис. 1.1 – Лінійна структура управління

ВК – вищий керівник; К₁, К₂– керівники; В₁₁, В₁₂, В₂₁, В₂₂ – виконавці відповідних керівників.

лінійній організаційній структурі управління оперативність управління зменшується, ускладнюється процес обробки інформації. Така структура має низький рівень спеціалізації робіт, що виконуються підрозділами.

На відміну від лінійної *функціональна організаційна структура* передбачає розвинену спеціалізацію праці (технічний відділ, фінансовий відділ, відділ охорони навколишнього середовища та ін.). Її особливість – кожен підрозділ одержує розпорядження від декількох керівників інших підрозділів одночасно. Але така структура на практиці майже не застосовується.

Більш широко використовується лінійно–функціональна схема організаційної структури (рис. 1.2). В такій схемі лінійні керівники одержують допомогу функціональних підрозділів, а при цьому залишаються єдиноначальниками. Адміністративно лінійні керівники нижчих рівнів не підпорядковуються функціональним керівникам вищих рівнів. Схема сприяє

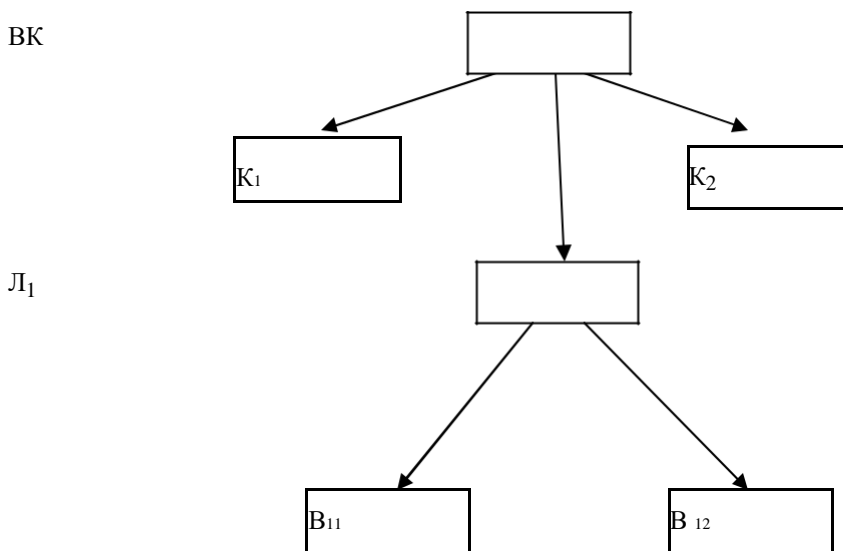

Рис.1.2 – Лінійно–функціональна структура управління
VK – вищий керівник; K₁, K₂– керівники; L₁ – лінійний керівник;

B₁₁, B₁₂ – виконавці керівника L₁.

підвищенню оперативного запровадження прийнятих управлінських рішень.

Разом з тим, така структура управління непридатна для підприємств, що

імплементують технологічні нововведення, так як підготовка та прийняття управлінських рішень все ж затягується.

порівнянні з розглянутою *лінійно-штабна структура* управління надає можливості лінійному керівнику готувати більш компетентні управлінські рішення. Це обумовлено тим, що при ньому організується штабний підрозділ, у склад якого входять кваліфіковані фахівці з певних питань. Лінійно-штабна структура управління характерна для підрозділів контролю, юридичних служб. Крім того, така структура може мати місце при розробці та запровадженні масштабних екологічних проектів та програм. Вона може бути розформована після вирішення проблем організації.

великих організаціях при необхідності зменшити значні об'єми робіт у підрозділах структура управління будується у формі *дивізійної*. При цьому проходить децентралізація управління, так як у дивізійних підрозділах створюються свої підрозділи. Дивізійна структура управління розробляється у відповідності з видами продукції, що випускається, регіональним розташуванням організації, споживачами.

Матричні організаційні структури мають короткий цикл існування і передбачають створення тимчасових робочих груп, що реалізують цільові програми та проекти, у виконанні яких задіяні усі ланки організації. Керівнику такої групи підпорядковуються працівники інших підрозділів, а також виділяються додаткові ресурси. Основна його увага направлена на об'єднання різних видів діяльності та ефективне виконання цільової програми чи великого проекту (у тому числі вони можуть мати екологічну направленість).

теперішній час визнано, що ні один тип структур управління не є найкращим. Тому на практиці використовуються різні комбінації структур.

великих та середніх організаціях, діяльність яких негативно впливає на довкілля, створюються структурні підрозділи (відділи чи служби), задачею яких є проведення природоохоронної діяльності. Вони повністю відповідають загальній організаційній структурі управління в організації і найчастіше підпорядковуються заступнику директора з екології та охорони праці або

технічному директору. На малих підприємствах виконання функцій щодо сфери охорони довкілля доручається окремому фахівцю, що працює на даному підприємстві. У деяких випадках зазначені функції виконуються сторонніми організаціями на договірних засадах.

Органи управління. Як відомо, орган управління – це організаційно відокремлена у відповідності зі специфікою і характером свого об'єкта ланка в системі. Сукупність підрозділів органа складає його *апарат*.

Діяльність, що проводиться органом, повинна відповідати його цілям, задачам та функціям. Для кожного органа розробляються організаційна структура, штати, а також положення та інструкції, які регламентують його діяльність.

Компетенція — сукупність предметів відання, завдань, повноважень, прав і обов'язків державного органу чи посадової особи, що визначаються законодавством. З іншого боку компетенція – це коло повноважень органу управління або коло питань, у яких особа має певні повноваження, знання, досвід. Розроблена компетенція підлягає затвердженню.

Типова компетенція розробляється вищими органами з метою встановлення єдності з ціллю, задачами та функціями конкретних органів.

Професійна компетенція — вміння використати знання, навички, досвід в конкретно даних умовах, досягнувши при цьому максимально позитивного результату.

Розподіл обов'язків, функцій і кадрів за структурними підрозділами відбувається на основі затвердженого штатного розкладу. Останній знаходить своє вираження у Положенні про орган управління, а також у положеннях про його підрозділи і посадових інструкціях персоналу.

положеннях повинні бути чітко розмежовані задачі, функції, права, службові зв'язки і відповідальність кожного підрозділу з урахуванням специфіки його робіт, а також діяльність всього апарата і його окремих підрозділів.

Система технологій як елемент внутрішньої системи організації.

Сучасні промислові підприємства характеризуються високим технічним рівнем розвитку виробництва і мінливістю технологій. Це обумовлює гнучкість форм організації, яка стосується спеціалізації (технологічна, функціональна, предметна), комбінування (вертикальне, горизонтальне, змішане), а також галузевого, регіонального та іншого кооперування.

Зміна існуючих на підприємстві технологій на більш досконалі забезпечує випуск конкурентноспроможної продукції і це є важливим завданням для всього підприємства. Перехід на нову технологію та техніку вимагає нових знань у працівників, які задіяні у її реалізації, збільшення обсягів узгодження робіт та координації діяльності різних підрозділів. Учасником цього процесу є природоохоронна структура підприємства та її працівники.

Технології виробництва продукції і надання послуг, що реалізуються на підприємствах, впливають на навколишнє середовище. З екологічної точки зору досконалість технологій, що застосовуються в організаціях, в основному, визначає екологічний статус підприємства.

Застосування ресурсо– та енергоємних технологій, а також технологій за якими утворюються значні обсяги забруднюючих речовин і відходів створюють екологічні проблеми як для організації, так і для суспільства. Тому однією із важливих цілей організації є екологізація виробничого процесу, яка, в перше чергу, стосується запровадження найкращих сучасних технологій і відповідного їм обладнання. Такий підхід стосується і технологій очистки викидів та скидів, а також перероблення і утилізації відходів.

Персонал і організаційна культура. Організація представляється як сукупність персоналу та факторів виробництва, що об'єднуються у єдину цілісну систему. Вони направлені на вирішення певної задачі і є результатом безперервного процесу взаємодії. Але без активного людського ресурсу та необхідних спеціалістів організація не може досягати своїх цілей. Тому до

виконання цілей та задач залучаються виконавці, які мають відповідний рівень кваліфікації та наділені певними обов'язками і правами.

Спеціалісти по персоналу необхідні в організаціях, чисельність працівників яких складає від 100 до 150 чоловік. Відділ кадрів створюється, коли кількість працівників досягає 200 – 500 чоловік в залежності від профілю організації. Відділу кадрів доручені функції по прийому та звільненню кадрів, організації навчання, підвищення кваліфікації та ін. Задачами служб управління персоналом є реалізація кадрової політики та координація діяльності по управлінню трудовими ресурсами організації, а також планування потреби організації у персоналі, розробка систем стимулювання трудової діяльності, управління кар'єрою працівників, попередження конфліктів, вивчення ринку праці та ін. Ефективне управління персоналом повинно допомагати організації забезпечувати її компетентними кадрами постійно та у довгостроковій перспективі. Це у повній мірі стосується і забезпечення фахівцями у сфері охорони навколишнього середовища. Чим більші обсяги забруднених викидів, скидів та промислових відходів утворюється у виробничому процесі, тим більші обсяги природоохоронної роботи потрібно проводити в організації. Цей факт безпосередньо визначає штатний розклад працівників відповідної природоохоронної організаційної структури, їх завдання та обов'язки.

Персонал організації, кількість та посада якого зазначається у штатному розкладі, є ключовим фактором розвитку. Ефективне виконання працівниками дорученої роботи обов'язково позначається на результатах її діяльності. Фактори, які діють на людей в організації, включають: засоби впливу, культуру організації, ринкові взаємовідносини. До переважаючих факторів відноситься культура організації та ринкові взаємовідносини. Культура організації включає такі характеристики як:

- вироблені спільні цінності;
- соціальні норми;
- установка поведінки;

– регламентація дій особистості.

Організаційна культура впливає на прийняття рішень на всіх рівнях управління, напрямку розвитку організації та інших важливих аспектів діяльності організації. До організаційної культури необхідно віднести і питання, що стосуються екологічної культури та екологічної свідомості персоналу. У цьому випадку значна роль відводиться діяльності фахівців природоохоронної структури організації. Вони повинні проводити роботу по вихованню екологічної культури, екологічного мислення та свідомості серед працівників організації.

Організація в зовнішньому середовищі. Організація постійно взаємодіє з зовнішнім середовищем, яке здійснює на неї різний по характеру вплив.

Зовнішнє середовище – це сукупність господарських суб'єктів, економічних, суспільних і природних умов, національних і міждержавних інституціональних структур та інших зовнішніх (відносно підприємства) умов і чинників, що діють у глобальному оточенні.

Зовнішнє середовище оцінюють і аналізують, застосовуючи групи факторів. Виділяються групи факторів *прямого зовнішнього впливу*, а також *опосередкованого впливу*.

Факторами прямого зовнішнього впливу на організацію є законодавча база, споживачі, постачальники, конкуренти, ринок праці. Такі фактори безпосередньо пов'язані з операціями організації. До факторів опосередкованого впливу, яким властивий високий рівень непередбачуваності, відносяться економічні, соціально–культурні, політичні, науково–технічні. Особливістю факторів, пов'язаних з екологічними характеристиками зовнішнього середовища, є те, що вони можуть впливати як прямо (підприємство знаходиться у зоні неблагополучної екологічної ситуації, підвищеної екологічної небезпеки та ін.), так і опосередковано. Відповідно

цьому такі фактори можуть входити як до факторів прямого, так і опосередкованого впливу.

Зовнішнє середовище впливає на внутрішнє середовище організації і змушує останнє адаптуватись до них. Організація повинна своєчасно приймати рішення щодо нових шляхів досягнення цілей та нової поведінки у ситуації, яка змінилась. Це стосується і екологічних аспектів діяльності підприємства. Так, якщо останнім порушується екологічне законодавство чи певний екологічний норматив, то з боку підприємства необхідно терміново приймати міри по усуненню екологічної небезпеки, що пов'язана з цими явищами.

Управління. Визначення терміну «управління» не є однозначним і сталим. Найчастіше «управління» представляють синонімом «менеджмент». Але така подібність не завжди правомірна і може бути застосована тільки до організацій та їх персоналу.

Управління асоціюється з керівництвом певним видом діяльності, яке здійснюється з метою найбільш ефективного її проведення.

Об'єктом управління є окрема людина або група людей. Так, при розгляді управління персоналом організації управління – це процес здійснення ким – небудь керівництва групою людей, при якому вони виконують певні, задані дії. Відповідно, у сфері охорони довкілля розглядається управління не природою чи окремими її компонентами, а діями людей відносно природи.

У загальному виді управління – цілеспрямований вплив суб'єктів управління (тобто тих, хто управляє) на об'єкти управління (ті, ким управляють) з метою здійснення їх дій у напрямку отримання бажаного результату.

Суб'єкт управління – юридична чи фізична особа (організація, група людей, особа), яка має повноваження впливати на об'єкт управління. Об'єктом управління є держава та її адміністративно–територіальні утворення, глобальні організації та глобальні процеси (наприклад, попередження зміни клімату та

ін.), організації, групи людей і окрема особистість. Крім того, ним можуть бути предмет, інформація, комунікації, фінанси.

Суб'єкт і об'єкт управління, а також прямий і зворотній зв'язок між ними створюють систему управління.

Система управління утворює єдине ціле, її елементи взаємодіють один з одним та з навколишнім середовищем і не можуть розглядатись окремо. Суб'єкт утворює *управляючу підсистему*, а об'єкт управління – *керовану*. Управляюча підсистема виробляє, приймає управлінське рішення та забезпечує його виконання. Керована підсистема приймає та реалізує управлінське рішення.

Процес управлінської діяльності включає такі складові як:

- організаційні структури управління;
- технологія управлінської діяльності;
- обробка інформації;
- методи прийняття управлінських рішень та їх запровадження;
- методи керування персоналом;
- техніка управління;
- інформаційне забезпечення систем управління;
- управління виробничим процесом, персоналом, природоохоронною діяльністю та ін.

Початковим етапом процесу управління є формування цілі, а кінцевим – її досягнення. На основі виробленої цілі розробляються способи її досягнення. У складі управляючої підсистеми використовуються такі механізми впливу на керовану підсистему як планування, контроль, координація, стимулювання. При необхідності проводяться зміни в організаційній системі управління, здійснюється кадровий вибір та використовується техніка управління. Використовуються певні *методи управління* (способи здійснення керуючого впливу, чи спосіб реалізації цілей). У процесі роботи керівник використовує різні організаційні форми. При цьому під *організаційною формою* розуміється:

спосіб впливу (колективний, одноособовий), тип впливу (норматив, акт), характер впливу (пряме, опосередковане, шляхом створення чи обмежень стимулювання), тимчасова характеристика впливу (постійне, періодичне, разове) та ін.

Управлінське рішення представляється як:

- вибір альтернативи, найкращої ідеї та варіанта дій при здійсненні управління;
- основний результат діяльності суб'єкта управління, спрямованої на об'єкт управління з метою досягнення певних цілей управління;
- соціальний акт, в якому в логічній формі висловлені впливи управлінських ланок (державних органів, посадових осіб) на суспільну систему (керовані об'єкти), необхідні для досягнення поставлених цілей, забезпечення інтересів та задоволення відповідних потреб в управлінні.

Управлінське рішення може розроблятися та прийматися щодо неживої природи (елементів техносфери), живої природи (біологічні системи) та соціальних систем. В залежності від цього характер варіантів рішень та наслідки їх прийняття суттєво різняться. Особливо відповідальними є управлінські рішення, які стосуються живої природи і не виключають певну невизначеність обставин. Наслідками недосконалого чи помилкового управлінського рішення можуть стати негативні та незворотні зміни в природних екосистемах.

Управління передбачає виконання функцій, які являють собою напрямки діяльності, що мають властивість повторювання. У теперішній час пропонується різна класифікація функцій управління. Найбільш простою і вживаною є класифікація функцій на дві групи: *загальні та специфічні*.

Загальні функції мають місце у процесі управління в кожній організації. Вони передбачають:

- формулювання цілей і задач, що направлені на кінцевий результат управління;

- планування, яке включає розробку стратегічних дій, а також планів і програм по їх виконанню;
- організацію;
- мотивацію, призначену для стимулювання працівників у процесі досягнення цілей і задач організації;
- контроль, що передбачає виявлення відхилень від планів реалізації встановлених цілей та планів.

Крім того, зазначені функції можуть доповнюватись функціями координації та регулювання. *Координація* направлена на узгодження роботи підрозділів організації, окремих робітників, які виконують планові завдання. *Регулювання* застосовується при визначенні відхилень від запланованих процесів завдань при проведенні контролю чи координації. Зазначена трактовка загальних функцій збігається з визначенням управління як процесу прогнозування, планування, організації, мотивації, координації та контролю, який необхідний для того, щоб сформулювати та досягнути цілі організації. Планування, організація, мотивація та контроль потребують прийняття рішень, комунікації і обміну інформацією. Прийняття рішень та комунікації називають процесами зв'язування.

Комунікація – процес обміну інформацією (передачею інформації), її змістовним значенням між двома чи більшою кількістю людей.

Специфічні функції стосуються управління певними об'єктами та процесами у організації. Такі функції включають: управління виробництвом, господарчими процесами, фінансами, маркетингом, кадрами, матеріально-технічним забезпеченням, природоохоронною діяльністю та ін.

Усі види функцій при здійсненні процесу управління виконуються одночасно. Вони взаємопов'язані між собою і їх взаємодія забезпечує успішне управління в організації.

урахуванням зазначеного, основною функцією управління є організація (організаційна діяльність). Організаційна діяльність представляється як

упорядкування та оптимізація процесів, які мають місце при досягненні конкретних результатів (цілей).

Організаційна діяльність – функція управління, що спрямована на:

- встановлення постійних зв'язків і тимчасових взаємин між усіма підрозділами організації;
- визначення порядку та умов функціонування організації.

Основними складовими організаційної діяльності є:

- розподіл загальної роботи на окремі складові серед працівників організації відповідно їх кваліфікації та здібностей;
- об'єднання робіт та видів діяльності у групи, відділи, сектори та ін.;
- наділення обов'язками та правами керівників підрозділів та інших працівників, тобто делегування повноважень (делегування повноважень означає передачу задач та повноважень особі, яка приймає на себе відповідальність за їх виконання. При цьому відповідальність являє собою обов'язок виконувати задачі та відповідати за їх задовільне вирішення);
- встановлення діапазону контролю;
- створення механізмів координації (забезпечення вертикальної та горизонтальної координації робіт).

3. Організація та управління природоохоронною діяльністю

Як і при визначенні терміну «управління», у теперішній час існують різні підходи до трактовки виразу «управління природоохоронною діяльністю» (екологічного управління).

точки зору гармонізації відношення у системі суспільство – навколишнє середовище управління природоохоронною діяльністю може трактуватись як сукупність заходів по регулюванню стану цієї системи з метою стійкості природних систем та сталого розвитку суспільства.

Головною метою екологічного управління є найбільш ефективно досягнення гармонізації соціального, економічного і екологічного розвитку;

реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у сфері охорони довкілля.

Предметом управління природоохоронною діяльністю є вивчення закономірностей управління, направленою на гармонічну взаємодію суспільства і природи та забезпечення охорони елементів довкілля та здоров'я людини.

В.Я.Шевчук та ін. визначають *екологічне управління* як системну складову загальної системи управління, що має мету здійснення екологічної політики й досягнення екологічних цілей і яка містить організаційну структуру, діяльність із планування, функціональні обов'язки, відповідальність, методології і методи, процедури та ресурси, а також професійно підготовлені кадри. Екологічне управління є процесом підготовки, прийняття й реалізації рішень, спрямованих на досягнення екологічних цілей із використанням різних спеціальних і загальносистемних, адміністративних і економічних методів та механізмів. При цьому цілі класифікуються за змістом, періоду їх здійснення, рівнях управління, об'єму. Підкреслюється, що екологічне управління являє собою сучасний підхід до врахування пріоритетів охорони середовища при плануванні та здійсненні будь-якої діяльності. Це допомагає уникнути чи зменшити несприятливі впливи діяльності, продукції та послуг на навколишнє середовище.

галузі права *екологічне управління* трактується як врегульована нормами права діяльність спеціально уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, а також діяльність юридичних осіб і громадян, спрямована на створення конкретних правовідносин у сфері охорони навколишнього середовища, раціонального природокористування, дотримання екологічних прав та виконання екологічних обов'язків. При цьому важливим є те, що управління природоохоронною діяльністю передбачає забезпечення нормативів та лімітів по обмеженню

надходження забруднюючих речовин у довкілля, раціональне використання природних ресурсів, проведення дій по відновленню та відтворенню елементів природи.

Існує різниця між екологічним управлінням та екологічним менеджментом. За визначенням Семенова В.Ф. та Михайлик О.Л., *екологічне управління* – діяльність державних органів і економічних суб'єктів, що головним чином, спрямована на розробку і реалізацію відповідних цілей, проектів і програм, а *екологічний менеджмент* – ініціативна і результативна діяльність економічних суб'єктів, спрямована на досягнення їхніх власних екологічних цілей, проектів і програм, розроблених на основі принципів екоефективності і екосправедливості. Відмінності у цих поняттях приведені у табл.1.2.

Разом з тим, мета та предмет екологічного управління та екологічного менеджменту збігаються і трактуються наступним чином:

Мета – підвищення екологічного ефекту (мінімізація негативних впливів діяльності підприємств на довкілля).

Предмет – природоохоронні та ресурсозберігаючі напрямки діяльності підприємств.

Організація управління в сфері природокористування визначає питання організаційної структури, упорядкування і регламентації дій виконавців.

Таблиця 1.2– Відмінності між екологічним управлінням та екологічним менеджментом

Відмінності	Екологічне управління	Екологічний менеджмент
Наявність нових функцій	Відсутні	Екологічне планування, екологічний інжиніринг, екологічний аудит, екологічний облік, екологічний маркетинг,

Продовження табл.1.2

		Екологічне оподаткування, екологічна освіта та культура
В інструментах екополітики	В основному адміністративно–командні, додатково економічні	Економічні, у т.ч. ринкового Характеру з елементами адміністративно–командного Стилю
У мотивах	Обов'язкова у своїй основі діяльність	Свідомо добровільна й ініціативна діяльність
У різних рівнях централізації	Здійснюється органами державної влади й економічними суб'єктами національного регіонального рівнів	Здійснюється економічними суб'єктами на базі державного і регулювання
Заохочувальні стимули	Відсутні	Присутні

загальному випадку організація управління у сфері природоохоронної діяльності – це утворення системи управління або внесення прогресивних змін побудову чи порядок функціонування раніше утвореної діючої системи управління.

Організація управління у сфері природокористування та охорони елементів довкілля як поняття має декілька трактовок (табл.1.3)

Таблиця 1.3 – Характеристика понять «організація у сфері природокористування та охорони довкілля»^X

Головна ознака	Характеристика
Функція управління	Координація дії окремих елементів системи, досягненні взаємної відповідності функціонування її

Продовження табл.1.3

	Частин
Процес, прояв діяльності, що виникла на основі суспільного розподілу праці.	Створення нових та якісне удосконалення діючих систем різного типу. Організувати – значить створити нову систему або покращити стан діючої системи в процесі її функціонування згідно з мінімальними внутрішніми та зовнішніми умовами.
Стан управління	Вивчення організаційного стану різних об'єктів
Упорядкування елементів та частин системи управління	Сукупність процесів об'єднання елементів, частин в єдине ціле, впорядкованість, взаємодія відносно незалежних частин цілого, зумовленого його будовою.

Організація управління у галузі охорони навколишнього середовища, раціонального використання природних ресурсів та техногенної та екологічної безпеки підлягає законодавчо-нормативному регулюванню, методології системного підходу при прийнятті управлінських рішень, врахування екологічних та функціональних механізмів екологічного управління.

Контрольні запитання та завдання.

Дайте визначення терміну «природоохоронна діяльність» та наведіть приклади великомасштабної та локальної природоохоронної діяльності.

Яку діяльність та заходи включає природоохоронна діяльність?

За якими напрямками в Україні проводиться природоохоронна діяльність? Наведіть порівняльну оцінку напрямків діяльності, що проводиться в Україні та в країнах ЄС.

Дайте визначення терміну «організація». Що являють собою неформальні організації?

З яких основних елементів складається внутрішня структура організації? Яким чином внутрішня структура організації пов'язується з природоохоронною діяльністю?

Обґрунтуйте необхідність постановки екологічних цілей в організаціях.

Що таке організаційна структура організації та які фактори враховуються при її розробці?

Якими зв'язками підтримуються відношення між елементами структури управління? У чому проявляється суть вертикальних та горизонтальних зв'язків?

Які відмінності існують між механістичними та органічними типами організаційних структур?

10. Чи впливають масштаби природоохоронної діяльності підприємства на тип організаційної структури управління?

11. Запропонуйте тип організаційної структури управління підприємства. Обґрунтуйте відповідь за умови, що у її складі повинна бути природоохоронна служба.

12. Як технології виробництва підприємства впливають на навколишнє середовище? В чому проявляється негативна дія недосконалих технологій?

13. Який існує зв'язок між екологічним вихованням і екологічною свідомістю працівників підприємства та впливом діяльності цього підприємства на довкілля?

14. В чому проявляється дія зовнішніх факторів на організацію? Яке місце в цьому займають фактори екологічної спрямованості?

15. Дайте визначення поняття «управління» та розкрийте його суть.

16. Охарактеризуйте суб'єкт і об'єкт управління як складові системи управління.

17. Що таке «управлінське рішення»? Наведіть приклад управлінського рішення відносно охорони довкілля.

18. Охарактеризуйте загальні та специфічні функції управління.
19. Розкрийте суть організаційної діяльності як функції управління.
20. Як трактується термін «управління природоохоронною діяльністю»?
21. Обґрунтуйте зв'язок управління природоохоронною діяльністю із загальною системою управління організацією.
22. Визначте спільні ознаки та відмінності між екологічним управлінням та екологічним менеджментом.
23. Розкрийте суть поняття «організація у сфері управління природоохоронною діяльністю».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова література

1. Організація управління в екологічній діяльності [Текст]: підруч. / Н. В. Максименко, В. В. Задніпровський, Р. О. Квартенко; вид. 3-тє, перероб. і доп. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 282 с.
2. Шевчук, Ю.М. Екологічне управління [Текст]: підруч. / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, Г. О. Білявський. – Київ: Либідь, 2004. – 432 с.
3. Реймерс, Н.Ф. Природопользование: словарь – справочник [Текст] / Н. Ф. Реймерс. – М.: Мысль, 1990. – 637 с.
4. Мескон, М.Х. Основы менеджмента [Текст] / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. – М.: Дело, 1992. – 702 с.
5. Кіндюк, Б.В., Бизова М.Б. Організація управління в природоохоронній діяльності [Текст]: консп. лекцій / Б. В. Кіндюк, М. Б. Бизова. – Одеса: Наука і техніка, 2006. – 232 с.
6. Менеджмент організацій [Текст]: підруч. / під ред. Л. І. Федулової – К.: Либідь, 2003. – 448 с.
7. Осовська, Г.В. Основы менеджменту [Текст]: навч. пос. / Г. В. Осовська, О. А. Косовський. – К.: Кондор, 2006. – 664 с.

Допоміжна література

8. Жарова, Л.В. Природоохоронна діяльність: питання теорії та методології впровадження [Текст] / Л.В.Жарова// Продуктивні сили України.– 2009.–№1.–С.73–82.

9. Виноградський, М.Д. Управління персоналом [Текст]: навч, пос. / М.Д. Виноградський, А.М. Виноградська, О.М.Шкапова. – К.:Центр учбової літератури, 2009. – 509 с.

10. Словник–довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів [Електронний ресурс] / [укл. Гончаренко Г. Є., Совгіра С. В.]. – К.: Наук. світ, 2010. – Режим доступа: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2369/1/Slovnnyk_ecologichnyj.pdf

11. Михайлова, М.Д. Екологічний менеджмент як засіб керування природоохоронною діяльністю підприємств [Електронний ресурс]. – Режим доступа : jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/download/2237/2271.

12. Основи менеджменту [Текст]: навч, пос. / за ред. В.С.Верлоки, І.Д.Михайлова. –Х.:Основа, 1996. – 352 с.

13. Енциклопедичний словник з державного управління [Текст] / Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

14. Олєфіренко, О.В. Концептуальні основи формування екологічного управління в Україні [Текст] // Актуальні проблеми державного управління. – 2015 – 1 (45). – С. 72–79.

15. Рассадникова, С.І. Теоретичні основи реформування організаційно–управлінської системи природокористування в Україні в контексті сучасних викликів [Електронний ресурс] // Економічні іновачії. – 2014. – Вип.№57. – С. 321–331. – Режим доступа: [http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72589/32–Rassadnikova.pdf?sequence=1](http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72589/32-Rassadnikova.pdf?sequence=1)

16. Classification of Environmental Protection Activities and Expenditure [Електронний ресурс] / Eurostat. METADATA, 2000 – Режим доступа : http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nomenclatures/index.cfm?TargetUrl=LST_NOM_DTL&StrNom=CEPA_2000&StrLanguageCode=EN&IntPcKey=&StrLayoutCode=HIERARCHIC&IntCurrentPage=1

17. Екологічний менеджмент [Текст]: навч. пос. / За ред. В.Ф. Семенова та О.Л. Михайлюк. – К.: Знання, 2006. – 366 с.

